

Duitse immigrasie na Suid-Afrika ná 1945:
'n transnasionale geskiedenis,
met die fokus op
Wolfgang Wehrmeyer (1933-2008)

Hermann Wilfried Wehrmeyer

Verhandeling voorgelê vir die graad
Magister Artium – Geskiedenis
aan die Vaaldriehoekcampus van die Noordwes-Universiteit

MAART 2016

Studieleier: Prof. J.W.N. Tempelhoff

NWU-etiek: Vrystelling, 2014.04.29

Eed

Hiermee verklaar ek, Hermann Wilfried Wehrmeyer (universiteitnommer 22701834), dat die verhandeling getitel “Duitse immigrasie na Suid-Afrika ná 1945 ’n transnasionale geskiedenis, met die fokus op Wolfgang Wehrmeyer (1933-2008)” wat ek hiermee aan die Noordwes-Universiteit ter voldoening aan die vereiste vir die graad *Magister Artium – Geskiedenis* inhandig, my eie werk is, dat dit volgens die vereistes taalversorg is en dat dit nie reeds by ’n ander universiteit ingelewer is nie.

Hermann Wilfried Wehrmeyer

Datum: 05 Maart 2016

Voorwoord

Die Duitse immigrante wat na Suid-Afrika gekom het ná 1945 het 'n wesenlike impak op Suid-Afrika gehad. Hulle het in 'n besondere tydperk van eksponensiële kennisvermeerdering geleef – ongekend in menseheugenis. Hul mobiliteit, om van een deel van die wêreld na 'n ander te reis, het net een deel van die inligting- en kommunikasie-omwenteling wat plaasgevind het uitgemaak. Hulle het gesien hoe die eerste mens op die maan loop en in 'n tydperk van relatiewe vrede en vooruitgang geleef.

Die Duitse immigrante het bygedra tot die ontwikkeling van Suid-Afrika. Hulle het bepaald 'n rol gespeel op die terrein van tegnologie, wetenskap asook politiek. Duitsland en Suid-Afrika het wedersydse voordeel getrek uit die transnasionale verhoudinge tussen die Duitse immigrante en hul vaderland, wat tot noue handelsbetrekkinge tussen Suid-Afrika en Duitsland aanleiding gegee het. Goeie handel beteken vir enige land welvaart en vooruitgang.

Die Duitse immigrante met kennis en herinneringe aan hierdie periode word ouer en sterf sonder dat hulle verhale noodwendig oorgedra en gedokumenteer word. Hierdie studie het ten doel gehad om 'n deel van die Duitsers in Suid-Afrika se verhaal te vertel.

Ek wil graag my dank uitspreek teenoor al die Duitse immigrante wat as respondente vir hierdie studie gedien het, veral dié wat gretig was om my te woord te staan. Die lidmate van die Duitse Stadtmission kerkgenootskap en die lede van die *Freunde des Deutschen Ostens*, wat eers 'n bietjie sku was vir die halfgebakte Afrikaner-Duitser, maar my later aanvaar het as een van hulle, word in besonder bedank. Na afloop van die studie is ek jaarliks met Kersfees nou hul *Weihnachtsmann* – Kersvader. Verdere dank word betuig aan professore E.W. Funcke en E. Friedland, doktore L. Graf von Lüttichau, U. Bantz en E. Leistner, pastore M. Frische, M. Stobwasser, G. Freiherr von Ketelhodt, H. Stäcker en G. Kahler wat deurlopend geduldig al die vrae beantwoord het. Ek is dankbaar teenoor almal wat hul verhale aan my vertel het en wat hulle *memoires*, hetsy handgeskrewe of gedruk, beskikbaar gestel het. Dit was van onskatbare waarde vir hierdie studie. Professor Johann Tempelhoff se tyd, insig, positiewe kritiek, inspirasie en motivering as studieleier word veral hoog op prys gestel.

Hierdie studie word opgedra aan my familie – aan my pa en ma (Wolfgang Hermann en Marieta Maria Wehrmeyer), wie se liefde, getrouheid en vriendskap met hul familie en naaste onvergeetlik was. Aan my vrou (dr. Jennifer Ella Wehrmeyer), wat my aangemoedig het om te studeer. Sy was 'n ware vriendin en het my met raad en daad bygestaan. Laaste, maar nie die minste nie, my twee seuns, Wolfgang Dieter en Vincent Hermann, vir hul belangstelling in my studies.

Plek: Pretoria

Datum: 03 Maart 2016

Duitse immigrasie na Suid-Afrika ná 1945: 'n transnasionale geskiedenis; met die fokus op Wolfgang Wehrmeyer (1933-2008)

Opsomming

Die teenwoordigheid van Duitse immigrante en veral die Duitse wesiens van 1948, ná die Tweede Wêreldoorlog, was 'n bekende verskynsel in die Suid-Afrikaanse gemeenskap van die 20ste eeu. Die teenwoordigheid van immigrante uit ander wêrelddele, in die era van Suid-Afrika se snel ekonomiese ontwikkeling, ná 1945, was die gevolg van die aantrekkingskrag vir mense wat oor skaars vaardighede beskik het. Vir Duitsers, wat deel was van die staat wat die oorlog verloor het, was Suid-Afrika 'n besondere bestemming. Hulle is in baie gevalle met ope arms ontvang. Ook het baie daarin geslaag om 'n belangrike rol in die Suid-Afrikaanse samelewing te speel. Kennis omtrent die Duitsers wat veral tussen 1945 en 1980 ter plaatse 'n heenkome gevind het, het egter begin vervaag in die 21ste eeu – 'n era van omvangryke veranderinge en uitdagings.

Dit wil tans voorkom asof daar min bekend is van die bydrae wat hierdie Duitse immigrante gelewer het ten opsigte van die ontwikkeling van Suid-Afrika en hoe hulle in die Suid-Afrikaanse gemeenskap geïntegreer is.

Immigrante bring hulle eie identiteit, lewensbeskouinge en gedagtes van institusionele instellings met hulle saam. Hulle oorbrug nasionale grense en kom aan in 'n nuwe samelewing met sy eie identiteit of, soos in die geval van Suid-Afrika, identiteite wat bestaan uit 'n verskeidenheid heterogene gemeenskappe. Nuwe immigrante moet dan hulle lewens in die nuwe kultuur leef. Hulle moet aanpas om te oorleef. Hulle behou aan die een kant hul kultuur, maar integreer aan die ander kant ook die nuwe gewoontes in hulle persoonlike menswees. In die proses vorm hulle 'n nuwe eie identiteit, 'n transnasionaliteit. Terselfdertyd beïnvloed hulle die omgewing en die mense met wie hulle in aanraking kom.

In die 1970's het veral Duitse historici 'n nuwe historiografie ontwikkel wat as transnasionale geskiedskrywing bekend staan. Ná die Tweede Wêreldoorlog het die verhoudinge tussen die Franse en Duitsers in Europa ineensverstrengel geraak. Dit het 'n nuwe benadering tot gemeenskaplike naasbestaan in 'n snelveranderende Europa geverg. Op die akademiese terrein het die omstandighede ook 'n andersoortige historiografie genoodsaak. Voorheen is geskiedenis grootliks geskryf binne die konteks van die nasionale staat en binne bepaalde geografiese grense. Nou het die geskiedenis oor nasionale grense heen afgespeel en mense het oor landsgrense heen intense gesamentlike ervarings deurgemaak. Deur vergelykings te maak en verskille uit te lig, het die teoretiese grondslae van transnasionalisme en transnasionaliteit uitgekristaliseer.

Hierdie studie word benader vanuit die konteks van 'n familiegeskiedenis, met 'n biografiese gevallestudie van 'n enkele burger wat geïmmigreer het uit Duitsland na Suid-Afrika. Daar word gefokus op hoe Wolfgang Wehrmeyer verplant is na 'n nuwe

land, hoe hy daar 'n transnasionale bestaan gevoer het en 'n nuwe persoonlike transnasionaaliteit ontwikkel het. Hierdie biografiese gevallestudie word prosopografies geïntegreer met die persoonlike belewenisse van mede-Duitse immigrante om 'n omvangryke indruk van transnasionaaliteit te ontwikkel.

Die bevindinge is ontleed en saamgevat, om tot 'n omvattende gevolgtrekking te kan kom oor hoe Duitse immigrante transnasionaalisme beleef het. Die doel met die studie is om 'n bydrae te lewer tot ons begrip van transnasionale geskiedskrywing in Suid-Afrika en kennis, veral oor Duitse immigrante en hul wedervaringe te boekstaaf.

Sleutelwoorde

Biografie, prosopografie, Duitse immigrasie na Suid-Afrika, transnasionale geskiedenis, metodologie, transnasionaalisme en transnasionaaliteit.

German immigration to South Africa after 1945, a transnational history with the focus on Wolfgang Wehrmeyer (1933-2008)

Abstract

The presence of German immigrants - especially the German orphans of 1948, was a known phenomenon to the South African community during the 20th century. After the Second World War, South Africa's economy developed rapidly and the skills shortage drew immigrants from all over the world. For Germans, South Africa became a prime destination. They were mostly welcomed with open arms. Many of them also played an important role in South African society. Knowledge regarding these Germans, especially those who immigrated between 1945 and 1980, is fading in the 21st century, a century of dramatic changes and challenges. It appears that very little is known with regard to the contribution these German immigrants made towards the development of South Africa and how they integrated into the South African community.

Each immigrant brings his own identity, worldview and concepts of how institutions should function. They bridge national borders and entered a new society with its own identity, or in the case of South Africa, multi ethnic identities. The immigrants have to integrate and adapt to the new culture and ways, while they still retain their old cultures. In the process, they develop a new identity, a transnationality. They influence their environment and the people they came into contact with.

In the 1970's, it was especially the German historians who developed a new historiography, known as transnational history writing. After the Second World War, the relationships of the Germans and the French became intertwined in Europe. This necessitated a new approach to the communal coexistence of communities in a fast - changing Europe. Previously history was largely written within the context of the national state and within geographic borders. Now history was developing over national borders and people of different nations were starting to live shared lives. By making comparisons and emphasizing differences, a new theory and principles of transnationalism and transnationality surfaced.

This study approaches transnationalism from the context of a family history, with a biographical case study of a single citizen who emigrated from Germany to South Africa. The focus is on how Wolfgang Wehrmeyer was transplanted to a new country and how he developed a transnational identity. This biographical case study is incorporated into a prosopography with the personal experiences of fellow German immigrants in order to gain a comprehensive insight on transnationality.

The findings are analysed and synthesised to come to a comprehensive conclusion as to how German immigrants experienced transnationalism. The purpose of the study is to make a contribution to our knowledge of transnational historiography in South Africa, as well as to our knowledge about the German immigrants and their experiences.

Key words

Biography, prosopography, German immigration to South Africa, transnational history, methodology, transnationalism and transnationality.

Deutsche Einwanderung nach Südafrika nach 1945, eine Transnationale Geschichte mit dem Fokus auf Wolfgang Wehrmeyer (1933-2008)

Zusammenfassung

Die Anwesenheit von deutscher Einwanderer besonders der deutschen Waisenkinder von 1948, nach dem Zweiten Weltkrieg war eine bekanntes Phänomen in der südafrikanischen Gesellschaft während des 20. Jahrhunderts. Nach dem Zweiten Weltkrieg entwickelte sich Südafrikas Wirtschaft rasch und der Fachkräftemangel zog Einwanderer aus der ganzen Welt. Für die Deutschen, deren Land den Krieg verloren hatte, war Südafrika ein erstklassiges Reiseziel. Sie wurden überwiegend mit offenen Armen empfangen. Viele von ihnen spielten auch eine wichtige Rolle in der südafrikanischen Gesellschaft. Der Wissensstand über diese Deutschen, vor allem diejenigen, die zwischen 1945-1980 ausgewandert sind, ist im Verlauf des 21. Jahrhundert verblasst - ein Jahrhundert der dramatischen Veränderungen und Herausforderungen.

Es scheint, dass nur sehr wenig bekannt ist bezüglich des Beitrags dieser deutschen Einwanderer auf die Entwicklung von Südafrika, und wie sie in die südafrikanische Gemeinschaft integriert wurden.

Jede Einwanderer bringt eine eigene Identität, Weltanschauung mit sich, als auch Gedanken und Konzepte wie Intuitionen funktionieren sollten. Sie überbrückten nationalen Grenzen und traten ein in eine neue Gesellschaft mit eigener Identität, oder, wie es im Fall von Südafrika ist – Identitäten- die aus heterogenen Gemeinden bestehen. Die Einwanderer müssen in einer neuen Kultur weiterleben. Sie müssen sich anpassen, um zu überleben. Einerseits behalten sie ihre Kultur, andererseits integrieren sie sich in die neue Kultur mit deren Art und Weise. In dem Prozess entwickeln sie eine neue Identität, ein Transnationalität. Sie beeinflussen ihre Umwelt und die Menschen, denen sie in Berührung kommen.

In den 1970er Jahren war es vor allem die deutschen Historiker, die eine neue Geschichtsschreibung entwickelten, ein Verfahren, das als transnationale Geschichtsschreibung bekannt wurde. Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde die Beziehung der Deutschen und Franzosen in Europa verflochten. Dies erforderte einen neuen Ansatz für Koexistenz von Gemeinschaften in einem sich schnell verändernden Europa. Zuvor wurde Geschichte größtenteils im Kontext des Nationalstaates und innerhalb der Grenzen von Ländern geschrieben. Jetzt spielte sich Geschichte über die nationalen Grenzen hinweg ab und Menschen verschiedener Nationen begannen über die nationalen Grenzen hinweg ihr Leben zu teilen. Durch Vergleich und das betonte Hervorheben der Unterschiede, kristallisierten sich eine neue Theorie und Grundsätze des Transnationalismus und Transnationalität getaucht.

Der Ansatz dieser Studie entwickelt sich aus im Rahmen einer Familiengeschichte, mit einer biographischen Fallstudie eines einzelnen Bürger, der aus Deutschland nach Südafrika emigrierte. Der Schwerpunkt liegt auf Wolfgang Wehrmeyer, der in ein anderes Land übersiedelte, und wie er dort ein länderübergreifendes Leben führte und eine neue persönliche Transnationalität entwickelte. Diese biographische Fallstudie wurde in eine Prosopographie mit den persönlichen Erfahrungen anderer deutscher Einwanderer aufgenommen, um einen umfassenden Eindruck zu gewinnen, wie ihre Transnationalitäten entwickelten.

Die Ergebnisse wurden analysiert und zusammengefasst um zu einem umfassenden Schluss zu kommen, wie deutsche Einwanderer Transnationalismus erlebten. Das Ziel der Studie ist es, einen Beitrag zu unserem Wissen über transnationale Geschichtsschreibung in Südafrika zu machen und Wissen über die deutschen Einwanderer und ihre Erfahrungen festzuhalten.

Schlüsselwörter

Biographie, Prosopographie, deutsche Einwanderung nach Südafrika, transnationale Geschichte, Methodik, Transnationalismus und Transnationalität.

Inhoudsopgawe

Voorwoord.....	ii
Opsomming.....	iii
Sleutelwoorde	iv
Abstract	v
Key words	vi
Zusammenfassung.....	vii
Schlüsselwörter	viii
Lys van figure	xiv
Lys van kaarte	xvii
Lys van tabelle	xvii
Lys van grafieke	xvii
Lys van artefakte	xvii
Lys van afkortings	xviii
Hoofstuk 1.....	1
Duitse immigrasie na Suid-Afrika ná 1945.....	1
Inleiding.....	1
Probleemstelling.....	5
Duits-Suid-Afrikaanse historiografie	6
Motivering.....	10
Relevante vraagstelling	11
Navorsingsdoelstellings.....	11
Sentrale teoretiese stelling (hipotese)	12
Metode van ondersoek.....	12
Literatuurontleding.....	14
'n Empiriese ondersoek.....	15
Etiese aspekte.....	16
Hoofstuk 2.....	17
'n Verkenning van transnasionale historiografie en teorie.....	17
Inleiding.....	17
Definisies van immigrasie en emigrasie	18
Ter opsomming	22
Definisies vir transnasionaliteit en transnasionalisme	24

Gevolgtrekking	28
Die teorie van transnasionaaliteit	29
Die teorie van transnasionaalisme	34
Transnasionaaliteit en transnasionale sosiale ruimtes	38
Die kwantifiseerbare kenmerke van transnasionaaliteit	41
Intieme verhoudinge	42
Godsdienst.....	43
Burgerskap.....	44
Kulturele eienskappe	45
Die identifiseerbare prosesse van assimilasië, integrasië, transkulturalisme en transnasionaaliteit	46
Assimilasië	46
Integrasië	48
Assimilasië, integrasië, transkulturalisme en transnasionaaliteit	49
Transnasionale historiografie – vergelykende, verstregelde en ’n oordragingsgeskiedenis	53
Vergelykende geskiedenis	53
Veralgemening.....	56
Verstregelde geskiedenis.....	56
Oordraging.....	57
Die benadering tot vraagstelling in die ondersoek van die transnasionaaliteit van immigrante.	60
Die basis vir vraagstelling	60
Nasiestaat, versus stuur en ontvangland	62
Multi-oord etnografie	65
Mobiele etnografie	66
Kwantitatiewe en kwalitatiewe benaderinge.....	67
Opsomming van vraagstelling ten opsigte van transnasionaaliteit aangepas vir hierdie studie.....	67
Slotsom	68
Hoofstuk 3.....	69
Die transnasionale lewensloop van Wolfgang Wehrmeyer, ’n Duitse immigrant na Suid-Afrika	69
Inleiding.....	69

Wolfgang se transnasionaaliteit	71
Wolfgang en transnasionaalisme	76
Taal.....	83
Godsdiens.....	84
Politiek	85
Burgerskap.....	90
Kulturele eienskappe.....	92
Kuns.....	92
Eetgewoontes	92
Musiek	92
Slotsom	93
Hoofstuk 4.....	95
Die Duitse immigrante se identiteit en hoe dit beïnvloed is deur Nasionaal-Sosialisme	95
Inleiding.....	95
Agtergrond waarteen die Duitse immigrante na Suid-Afrika gekom het	96
Duitse immigrante in Suid-Afrika ná 1945 – statistieke	100
Die Duitse identiteit en Nasionaal-Sosialisme	103
Jungvolk en Hitlerjugend.....	104
Jungmädel en Bund deutscher Mädels.....	108
Reichs Arbeitsdienst	111
<i>Kraft durch Freude</i> , krag deur vreugde	117
Nasionaal-Sosialisme en godsdiens	119
Piëtisme	121
Duitse <i>angst</i> en skuldgevoel	123
Ontvlugting in werk	131
Kinderspel, die <i>Stunde Zero</i> en die wil om te leef	133
Hoe Duitse immigrante in Suid-Afrika ontvang is	140
Slotsom	142
Hoofstuk 5.....	143
Transnasionale sosiale netwerke	143
Inleiding.....	143
Die Suid-Afrikaans-Duitse Kultuurvereniging	145
Die Duits-Afrikaanse hulpbond.....	146

Tussenregeringskomitee vir Europese Verhuising en Transa (EDMS.) BPK.....	148
Afrika Post.....	149
Bond vir oud-Duitse soldate en geïnterneerdes	151
Schlaraffen.....	154
Evangeliese Stadtmision im Südlichen Afrika (ESSA).....	157
Landsmannschaft Ost und West Preußen - Freunde des Deutschen Ostens.....	160
Volkstanz, volkspele, musiek en die Duitse mannekoor	164
Duitse adel en familieverband-groepe	168
Transnasionale ruimtes – 'n Empiriese analise en 'n kwantitatiewe ondersoek	171
Taal- en huiskultuur - kulturele eienskappe.....	171
Intieme verhoudinge	178
Godsdiens.....	179
Burgerskap.....	182
Politiek en die staat.....	182
Militêre diensplig en die bosoerlog in die 1980's.....	186
Slotsom	189
Hoofstuk 6.....	191
Individuele transnasionale belewenisse met Wolfgang Wehrmeyer as die	
hooffiguur	191
Nuwe identiteit van Duitse immigrante, 'n transnasionaaliteit.....	191
Inleiding.....	191
Integrasie, assimilasië en akkulturasie	192
Sosiale ruimtes.....	200
Identiteit ten opsigte van taal.....	206
Slotsom	209
Kwalitatiewe analises van transnasionaaliteit in 'n paar individuele gevalle	209
Inleiding	209
Wolfgang Wehrmeyer	210
Adolf Helmers	222
Gisela Kahler	224
Fred Brahmer.....	225
Lothar Neethling.....	226
Horst en Hildegard Meyberg	228
Ursula Brenner.....	231

Slotsom	233
Wedersydse invloed en oordraging	234
Inleiding	234
Oordraging – spesifieke vaardighede	235
Kwalitatiewe voorbeelde	235
Slotsom	240
Die toekoms van die Duitse identiteit in Suid-Afrika	240
Samevatting	241
Hoofstuk 7	244
Samevattende slotbeskouing	244
Inleiding	244
Navorsingsoorsig	245
Navorsingsmetodes en insameling van data	245
Inleiding tot navorsingsmetode	245
Kwalitatiewe en kwantitatiewe navorsingsmetodes	246
Kwalitatiewe metode	246
Kwantitatiewe metodes	246
Samevatting van elke hoofstuk en bespreking van navorsingsvrae	247
Geldigheid en betroubaarheid van die resultate	253
Beperkinge van die ondersoek	254
Geleenthede vir verdere ondersoek	255
Die bydrae van die navorsing	255
Teoretiese bydrae	255
Praktiese toepassings	256
Samevattende opsomming	256
Bibliografie	259
Aanhangsel 1	277
Aanhangsel 2	278

Lys van figure

Figuur 1: Wolfgang Hermann Wehrmeyer, Identifikasiekaart, Pretoria, 1955.10.03... 1	
Figuur 2: Wolfgang reis met die Stirling Castle vanaf Southampton in Engeland na Kaapstad	69
Figuur 3: 'n Prentjie van diere uit Hagenbeck se boek, Von Tieren und Menschen..	72
Figuur 4: Wolfgang in sy Lederhose, tydens sy reis van Touwsrivier na die Paarl en terug	73
Figuur 5: Wolfgang Wehrmeyer en Eberhardt Ries, Agter- Paarl 1957.....	75
Figuur 6: Wolfgang by 'n volkspele byeenkoms, Mafikeng, 1955	78
Figuur 7: Die Suid-Afrikaanse Spoorweg Klas GMAM Garratt, stoomlokomotief met 'n gespesialiseerde Duitse turbine vir waterbesparing in die Karoo	79
Figuur 8: Waltraud (Duits), Gisela (Duits) en Bertie (Afrikaans) Sieberts, Marieta Goosen (Afrikaans) en Wolfgang Wehrmeyer (Duits), by die huis van die Siebrits-paartjie in Franschoek	81
Figuur 9: Piekniek op Du Toitskloofpas. Wolfgang, onbekende dame, Marie Smith, Marieta Goosen, Leon, Esmé. Almal Afrikaners behalwe Wolfgang.....	82
Figuur 10: Wolfgang en Marieta (hier 18 jaar oud), Eberhardt Ries en Tertia Krynauw	87
Figuur 11: Troue van Wolfgang en Marieta op 1960.01.16, v.l.n.r., Japie en Hetta Goosen, Japie (Jnr.) Goosen, Marieta en Wolfgang, Marie Smith, Milli en Ernst Gersch, peetouers van Wolfgang. Voor, Mariëtta Smit, Anita van der Spuy, Elda de Vries	88
Figuur 12: Wolfgang Wehrmeyer se sertifikaat van naturalisasie.....	91
Figuur 13: Voor, v.l.n.r. Hermann-Wilfried - rekenmeester, Marieta - moeder, Peter - takelaar, agter, Marius - boer, Johann - fotograaf	94
Figuur 14: Die radio wat gebruik is om geheime boodskappe na Duitsland te sein .	98
Figuur 15: Een van die Wehrmeyers wat in Hitlerjugend was, uit Louis Spiegelers, gebore Wehrmeyer, se foto-album	106
Figuur 16: Klaus Leschner se steenmakery	107
Figuur 17: Plakkaat van ‚Dein beruf: Führerin im Reichsarbeitsdienst‘	113
Figuur 18: Gisela Kahler mit Freundinne beim Küchendienst – met kombuisdiens.	114
Figuur 19: Arbeidsdienst, drie manne met grawe	116
Figuur 20: Wolfgang se Chevrolet bakkie van die 1950's, met Marieta besig om die kamp goed reg te kry	118
Figuur 21: Wehrmeyers se Jurgens woonwa, 1973	119
Figuur 22: Heinz Verleger, kernfisikus, 1944	125
Figuur 23: Heinz en Elizabeth Verleger	125
Figuur 24: Uit die Suidafrika-Deutscher koerant: “Opa war Soldat, kein Verbrecher”	130
Figuur 25: Die Kaiser Wilhelm Gedächtnis Kirche – die Keiser Wilhelm Herdenkingskerk te Berlyn	134
Figuur 26: Heinz Burckhardt en sy teddiebeer	135
Figuur 27: Heinz Burckhardt met President P.W. Botha	136

Figuur 28: Die Speerbrug, Berlyn – Stunde Zero	138
Figuur 29: Werner Schleich se slagspreuk op sy sitkamer muur. Kan u die versteekte uil vind? Moontlik is die eienaar 'n Schlaraf! Sien die afdeling, Schlaraffen, later in die hoofstuk.....	144
Figuur 30: Voorblad van die Afrika-Post, 'n 1955 uitgawe	151
Figuur 31: Volktrauertag in die Rebeccastraat begraaftplaas, 2014	153
Figuur 32: Gerhard Freiherr von Ketelhodt, alias, Goldertz – se Schlaraffen hoed	155
Figuur 33: Gerhard Freiherr von Ketelhodt (middel) saam met ander Schlaraffen	156
Figuur 34: Pretoria Stadtmission Wanderung/staptog – Visrivierkloof, Namibië, Junie 2014, die navorser is tweede van regs	159
Figuur 35: Jaarlikse herdenking by die Duitse immigrante monument op die Kunsmuseumterrein te Pretoria, 2012, die spreker is dr. Leo Graf von Lüttichau	161
Figuur 36: Preußische Allgemeine Zeitung	163
Figuur 37: 'n Gedeelte van 'n nuusbrief van die Freunde des Deutschen Ostens ...	163
Figuur 38: Freunde des Deutschen Osten, Thabela Gastehuis, Pretoria-Noord, Maart 2011	164
Figuur 39: Ursula Brenner in die middel met Patrys en Elfrieda, twee Suid-Afrikaanse Volkspelers in Duitse volksdrag	165
Figuur 40: Die Duitse immigrant-familie, Giesler, Worcester, 1979	167
Figuur 41: Harald Krahnemann en Gerhardt Freiherr von Ketelhodt, agtergrond, kaart “Das alte Preussen”	174
Figuur 42: Die kaart “Das alte Preussen”	174
Figuur 43: Familiewapen van die von Ketelhodt's, voorbeeld van 'n artefakt.....	175
Figuur 44: Elly Holm se muurkuns beeld, die draak	176
Figuur 45: Elly Holm se klei-figuur, 'n kind met 'n musiek instrument.....	177
Figuur 46: Elly Holm se leiklipkuns beeld, die Springbokke	177
Figuur 47: Lieutenant-Kolonel F.W. von Mellenthin (links) saam met Generaal Erwin Rommel (middel) tydens die Tweede Wêreldoorlog in Noord-Afrika, 1942	187
Figuur 48: Generaal-Majoor F.W. von Mellenthin (middel) met Kolonel (later Generaal-Majoor) Roland de Vries van die 61 Gemeganiseerde Bataljon bestaande uit Ratel-pantservoertuie	188
Figuur 49: Prof H.A.W. Verleger met doktorsale studente aan die Universiteit Pretoria	193
Figuur 50: Wolfgang en sy broer, Wilfried-Helmut, met hulle Zuckertüten, ca. 1939	195
Figuur 51: Die von Henningberg's se huis in Stettin in 2008, tydens Gisela Kahler se besoek	202
Figuur 52: Die “nuwe” Poolse inwoners van die von Henningberg's se huis in Stettin	202
Figuur 53: Heinz Verleger se aanstelling as professor	205
Figuur 54: Hella Pfannkuch	207
Figuur 55: Duitslandse Wehrmeyers en die Suid-Afrikaanse Wehrmeyers by Serfonteindam, naby Kroonstad in die Vrystaat, 1975. V.I.n.r., Gisela, Marius,	

Maritta en haar vader, Wilfried-Helmut, Wolfgang, Peter, Hermann-Wilfried, Marieta en op haar skoot, Johann	211
Figuur 56: Wolfgang en Wilfried-Helmut Wehrmeyer by die Suid-Afrikaanse Museum vir Militêre Geskiedenis, te Johannesburg, 1975	212
Figuur 57: Wilfried-Helmut Wehrmeyer en Wolfgang in gemaklike klere op Wolfgang se 70ste verjaarsdag te Bothaville, 2003	212
Figuur 58: Die grafsteen van Hermann Wehrmeyer (1903-1963) te Charlottenburg, Berlyn, 1984	213
Figuur 59: Wolfgang by die Brandenburg Tor – Brandenburg poort – 1984.....	214
Figuur 60: Familiedag te Schale, Nordrhein-Westfalen, Duitsland, 1984	215
Figuur 61: Ella Wehrmeyer, vrou van Hermann Wilfried, seun van Wolfgang, Margitta Schoch, dogter van Wilfried-Helmut, Wilfried-Helmut en Wolfgang, die twee Wehrmeyer broers, op die stoep van Kromdraai-Noord, Bothaville, Suid-Afrika – transnasionalisme in werking!.....	216
Figuur 62: Die vier neefs, Vincent en Wolfgang Wehrmeyer, Daniel en Oliver Schoch, Plochingen, Stuttgart, Duitsland, agter staan Ella Wehrmeyer en Margitta Schoch 1996.....	217
Figuur 63: Die vier neefs, Daniel Schoch, Wolfgang en Vincent Wehrmeyer, Oliver Schoch, Bothaville, Suid-Afrika, 2005.....	217
Figuur 64: Wolfgang Wehrmeyer se “Wellington Machinery and Repairs Works” getuigskrif	219
Figuur 65: Wolfgang Wehrmeyer as tegniese bestuurder van West Bodies te Port Elizabeth, 1972	220
Figuur 66: Adolf Helmers.....	223
Figuur 67: Polisie hoofkantoor op die hoek van Bosman- en Pretoriusstraat, Pretoria, waar Helmers die bouprojekleier was	224
Figuur 68: Gisela Kahler, gebore Von Hennenberg	225
Figuur 69: Grenzschutzgruppe “9”.....	227
Figuur 70: Generaal Lothar Neethling, gebore Tietz in Oos-Pruise.....	228
Figuur 71: Die Duitse Volkstanz groep wat Suid-Afrika in 2014 besoek het. Helmut (links), en sy vrou Sabine (regs) oefen in Plochingen waar Wilfried-Helmut Wehrmeyer woon in Duitsland. In die middel is die navorser	232
Figuur 72: Johanna Herrmann	236
Figuur 73: Eberhardt Giesler by sy draaibank in die 1960's	238
Figuur 74: Prof. Eric Friedland se Bundesverdienstkreuz – medalje	239

Lys van kaarte

Kaart 1: Duitsers buite die grense van Duitsland in 1938, Ausland Deutschtum 1938	8
Kaart 2: Die verspreiding van Duitse volksgebiede in Europa in 1938. Das Grenzlanddeutschtum	97
Kaart 3: Kaart van Duitsland en Oos-Europa	102

Lys van tabelle

Tabel 1: Die vier hoofgroepe immigrante na Suid-Afrika, 1945-1960, Duitsland, Nederland, die Verenigde Koninkryke, Portugal	101
---	-----

Lys van grafieke

Grafiek 1: Grafiek van statistieke van die Duitse immigrante soos dit vergelyk met die Verenigde Koninkryke, Nederlandse en Portugese immigrante, wat die vier vernaamste groepe van immigrasie na Suid-Afrika was (1945-1960)	101
Grafiek 2: Grafiek van statistieke van die Duitse immigrante soos dit vergelyk met die Verenigde Koninkryke, Nederlandse en Portugese immigrante, wat die vier vernaamste groepe van immigrasie na Suid-Afrika was (1945-1980)	277

Lys van artefakte

Artefak 1: Wolfgang se leerbriewetas van 1954	93
Artefak 2: Wolfgang Wehrmeyer se Harveymedalje	222

Lys van afkortings

CD	klank laserskyf
MO	Mondelinge onderhoud lêer
NF	Respondent kode (Nachforschung Fragebogen)
v.l.n.r.	van links na regs
WPA	Wehrmeyer persoonlike argief

Indien inligting ontbreek, word dit deur die volgende afkortings of benaderde datums in beide Afrikaanse en Engelse dokumente aangetoon:

Anon.	skrywer is anoniem
ca.	circa (benaderde datum)
s.a.	sonder jaartal
s.l.	plek van uitgawe onbekend
s.l.e.a.	plek van uitgawe en jaartal onbekend
s.n.	uitgewer onbekend